

РОЗДІЛ 9. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.3 (477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.48>

ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПРИ ПРОВЕДЕННІ СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА ОСОБОЮ, РІЧЧЮ, МІСЦЕМ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Амеліна А.С.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри фінансових розслідувань
Державного податкового університету
ORCID: 0000-0002-7148-3586*

Середня А.І.,
*здобувач вищої освіти
першого (бакалаврського) рівня знань
Державного податкового університету*

Амеліна А.С., Середня А.І. Застосування спеціальних знань при проведенні спостереження за особою, річчю, місцем у кримінальному провадженні.

У статті на підставі вивчення чинного законодавства визначено основні особливості застосування спеціальних знань під час спостереження за особою, річчю або місцем. Констатовано, що візуальне спостереження за особою, річчю або місцем посідає важливе місце в системі негласних засобів, які використовують оперативні підрозділи. З'ясовано, що окремі аспекти його використання з іншими оперативно-розшуковими заходами чи негласними слідчими (розшуковими) діями залежать від певної ситуації, що склалася.

Зосереджено увагу на тому, що застосування спеціальних навиків під час досудового розслідування насамперед дозволяє працівникам правоохоронних органів краще орієнтуватися, у ході проведення певних дій, саме у не простих питаннях, що вимагають спеціальних знань. Зазначається, що особи, які володіють даними знаннями здатні виявляти суттєві порушення та матеріальні сліди кримінального правопорушення, які можуть мати важливе значення у матеріалах кримінального провадження. На підставі результатів дослідження автори дійшли висновку, що застосування спеціальних знань у проведенні спостереження за особою, річчю або місцем при розслідуванні кримінальних правопорушень є дуже важливим етапом кримінального провадження, який не варто ігнорувати.

Зазначено, що для забезпечення можливості залучення до проведення спостереження за особою, річчю або місцем та у разі необхідності до проведення інших негласних слідчих (розшукових) дій перекладачів (сурдоперекладачів) варто доповнити ч. 1 ст. 68 Кримінального процесуального кодексу України.

Авторами встановлено, що однією з цілей спостереження за особою, річчю або місцем, що визначається чинним законодавством, є отримання інформації про поведінку особи, за якою ведеться спостереження. Вихідним матеріалом отримання такої інформації є інтерпретація окремих поведінкових актів особистості, їх взаємовідносин, і навіть поведінкових актів осіб, із якими об'єкт спостереження перебуває у контакті. Для забезпечення виконання поставлених завдань, особа, що проводить дану дію повинна мати спеціальну психологічну підготовку. За її відсутності можливий ризик отримання помилкових відомостей щодо поведінки об'єкта спостереження.

Ключові слова: негласна слідча (розшукова) дія, спостереження за особою, річчю або місцем, спеціальні знання, кримінальне провадження.

Amelina A.S., Serednya A.I. Application of special knowledge when conducting observation of a person, thing, place in criminal proceedings.

The article, based on the study of current legislation, defines the main features of the application of special knowledge during surveillance of a person, thing or place. It was established that visual observation of a person, thing or place occupies an important place in the system of covert means used by operative units. It was found out that the specifics of its application and combination with other operational-investigative measures or covert investigative (search) actions depend on a specific operational-tactical or investigative situation.

Emphasis is placed on the fact that the use of special knowledge in pre-trial investigation helps the investigator to orientate himself in complex specific issues during secret investigative (search) actions. It is noted that persons who possess this knowledge under the guidance of an investigator are able to identify significant violations and material traces of a criminal offense, which can be of great importance in the materials of criminal proceedings. The authors came to the conclusion that the application of special knowledge in conducting surveillance of a person, thing or place in the investigation of criminal offenses is very important.

It is noted that in order to ensure the possibility of involving interpreters (sign language interpreters) in the surveillance of a person, thing or place and, if necessary, in conducting other secret investigative (search) actions, it is necessary to make additions to Part 1 of Art. 68 of the Criminal Procedure Code of Ukraine.

The authors found that one of the purposes of monitoring a person, thing or place, defined by current legislation, is to obtain information about the behavior of the person being monitored. The starting material for obtaining such information is the interpretation of individual behavioral acts of an individual, their mutual relations, and even behavioral acts of persons with whom the object of observation is in contact. To ensure the fulfillment of the assigned tasks, the person carrying out this action must have special psychological training. In its absence, there is a possible risk of receiving erroneous information about the behavior of the object of observation.

Key words: covert investigative (research) action, surveillance of a person, thing or place, special knowledge, criminal proceedings.

Постановка проблеми. Необхідність використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень зумовлена, насамперед, специфікою предмета злочинного посягання способами скоєння цих правопорушень. Така необхідність викликана також тим, що тид час розслідування виникає ціла низка спеціальних завдань, у вирішенні яких слідчому може надати допомогу особа, яка володіє певними знаннями і навичками [2].

Спостереження за особою, річчю або місцем є однією зі складних та тактично ризикованих в організації та проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. Ще з часів запровадження цієї негласної дії і до сьогодні її розвиток пов'язаний із науково-технічним прогресом.

Різноманітність науково-технічних засобів, що можуть бути використані під час цієї негласної слідчої (розшукової) дії ставлять відповідні вимоги до осіб, що проводять спостереження, стосовно наявності в них відповідних спеціальних знань, умінь та навиків стосовно застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні увагу в своїх працях присвячували Т.В. Авер'янова, А.С. Амеліна, Р.С. Белкін, В.В. Бірюков, В.А. Волинський, В.Г. Гончаренко, В.О. Глушков, А.В. Іщенко, Є.П. Іщенко, С.С. Кудінов, Н.І. Клименко, В.О. Коновалова, О.А. Леві, В.К. Лисиченко, Б.В. Романюк та ін.

Метою статті є визначення основних аспектів використання та застосування спеціальних знань під час проведення спостереження за особою, річчю чи місцем.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що під спостереженням розуміють цілеспрямоване та планомірне сприйняття конкретного об'єкта працівниками правоохоронних органів, а також вміння виділяти істотне, необхідне та зрозуміле з врахуванням всіх факторів, які мають значення для завдання, яке сформоване для виконання для гостроти органів почуттів.

Основною метою для здійснення спостереження при розкритті та подальшого розслідування правопорушень правоохоронними органами являється одержання даних відносно правопорушників, зокрема їх маршрути пересування, наміри, плани та зв'язки, а також можливі місця для того, щоб укрити предмети, які здобуті злочинним шляхом, засобів та знарядь для здійснення правопорушень, а також інша інформація, яка потрібна для того, щоб проводити заходи оперативно-розшукового характеру. Нормативне визначення подібної негласної слідчої (розшукової) дії у формі спостереження

за конкретною особою, місцем або річчю регулюється ч. 1 ст. 269 Кримінального процесуального кодексу України [1].

В сучасних умовах робота підрозділів, які мають на це повноваження та підрозділів спеціального призначення відносно проведення візуального спостереження при кримінальному провадженні регулюється наступними нормативно-правовими актами: Конституції України, Кримінальним та Кримінальним процесуальним кодексами України, Законами України Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», «Про Національну поліцію» та іншими видами нормативно-правових актів міжвідомчого та відомчого характеру [1].

Спостереження у формі негласної слідчої (розшукової) дії в залежності від значимості, достовірності та результативності даних для правоохоронної роботи відрізняється від інших видів слідчих (розшукових) дій. Поряд із цим, враховуючи затрати матеріального та особистого характеру, специфіку проведення організації та тактики подібна дія є трудомісткою та складною. До того ж здійснення візуального спостереження окреслює права та інтереси, які охороняються громадянами у сфері їх особистого життя. Тому для того, щоб провести візуальне спостереження необхідно здійснити обґрунтовану підготовку.

У слідчій практиці досить часто можуть зустрічатися ситуації, за якими негласні слідчі (розшукові) дії можуть проводитися відносно осіб, які спілкувалися іноземною мовою, мовою жестів, або у тих місцях, куди особи можуть прийти. Зауважимо, що особи, які здійснюють негласні слідчі (розшукові) дії в обставинах, за якими зобов'язані одержати достовірні дані для подальшого спостереження, оцінки поведінки осіб, контактів та об'єктивного окреслення результатів та наслідків із застосуванням психологічних та лінгвістичних знань [4].

У наукових працях О.А. Білічак своїми спеціальними знаннями вважає практичні, технічні та наукові доробки особи, які одержані в результаті проведення професійної підготовки або діяльністю за конкретною спеціальністю, судочинством, із залученням спеціаліста та експерта для сприяння діяльності судових органів та самому слідству, надання обґрунтованих висновків та розкриття обставин конкретної справи для вирішення яких потрібне їх використання [3].

Процесуальними формами використання спеціальних знань є наступні: застосування прокурором, слідчим та працівником оперативного підрозділу, який має закріплені повноваження на здійснення негласних слідчих (розшукових) та слідчих (розшукових) дій, оцінку, дослідження та збирання доказів судом або слідчим суддею при виконанні процесуальних функцій в закріпленому законодавством порядку, безпосередня участь фахівців у здійсненні слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, проведення та призначення експертиз судовими органами [9].

Дослідження основних матеріалів кримінальних проваджень показало, що формами застосування спеціальних знань при здійсненні розслідування є: залучення конкретного спеціаліста до здійснення гласних слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій. Так, у провадженнях кримінального характеру в переважній більшості залучаються психолог, спеціаліст в медичній сфері, педагог, лікар, судово-медичний експерт, спеціаліст експертної служби Міністерства внутрішніх справ України, фахівець з проведення експертизи та спеціаліст для надання консультацій.

Перекладачі або в деяких випадках сурдоперекладачі являються особи, які в провадженні кримінального характеру є працівники, які мають спеціальні лінгвістичні знання. Відповідно до частини 1 статті 68 Кримінального процесуального кодексу України відзначається, що «у разі потреби в кримінальному провадженні перекладу пояснень, показань або документів сторони кримінального провадження або слідчий суддя чи суд залучають відповідного перекладача (сурдоперекладача)» [1]. Однак при проведенні такої негласної слідчої (розшукової) дії не надаються пояснення, документи чи показання, тому процес залучення особи, що володіє мовою жестів та іноземною на основі закріпленої 1 частини 68 статті Кримінального процесуального кодексу України немає такої можливості. [7]

Важливим за перекладача є інший учасник, що має спеціальні вміння та знання в напрямку використання технічних та інших засобів, а при проведенні досудового слідства або розгляду судовими органами надає консультацію з тих питань, які потребують спеціальних вмінь та знань. Відповідно до ч. 1 ст. 71 Кримінального процесуального кодексу України такою особою є спеціаліст. В наукових працях було закріплено, що в процесуальному розумінні поняття «спеціаліст» не включає в себе поняття «перекладач» [8].

У зв'язку з цим можливі спроби до залучення спостереження за конкретною особою людину, що має знання іноземної мови або мови жестів, в ролі спеціаліста для проведення консультування відносно змісту її поведінки в формі проведення перекладу жестів та слів є недопустимими.

Ще одним проблематичним питанням є можливе залучення спеціаліста, який є психологом для здійснення спостереження за місцем, людиною та річчю. Специфіка роботи відповідних підрозділів оперативного характеру та тактика для здійснення негласної слідчої (розшукової) дії виключає можливість їх участі [6].

Враховуючи проведені дослідження можемо зауважити, що є лише один виняток, який полягає у можливості осіб, які спілкуються жестовою мовою, іноземною мовою або місць куди приходять такі особи, під час здійснення спостереження за конкретною особою, місцем та річчю можуть застосовувати лінгвістичні знання, досвід в юридичній психології та знання психології поведінки людини. Це дозволяє одержати достовірні дані та проводити спостереження та фіксацію наслідків у процесуальних документах відносно поведінки конкретних об'єктів спостереження, а також осіб, з якими вони мають зв'язок, або поведінки тих осіб, за якими проводилося спостереження.

Висновки. На основі викладеного матеріалу можемо викласти наступні висновки:

1. Проаналізувавши вище зазначені положення, можна зробити висновок, що спеціальними знаннями має володіти експерт з метою надання висновків та спеціаліст з метою надання усних консультацій та письмових роз'яснень у матеріалах кримінального провадження. Вивчення практики розслідування правопорушень показує, що спеціальні знання використовуються при цьому у різних формах.

2. Для того, щоб забезпечити конкретні можливості для залучення перекладачів (сурдоперекладачів) до проведення спостереження за місцем, особою та річчю, а також в разі необхідності здійснювати інші негласні слідчі (розшукові) дії потрібно додатково доповнити ч. 1. ст. 68 Кримінального процесуального кодексу України.

3. Важливою ціллю спостереження за конкретною особою, місцем або річчю, що окреслюється діючим законодавством являється отримання даних відносно поведінки особи, за якою проводиться спостереження. Основним вихідним матеріалом для одержання подібної інформації є інтерпретація поведінкових актів людей, їх взаємовідносин та поведінкових актів тих осіб, за якими ведеться спостереження. Зауважимо, що кожна окрема людина, що проводить спостереження за предметом, особою або річчю має власний професійний та життєвий досвід, що надає можливість проводити раціональні та емоційні складові елементи поведінки людини.

Однак, для того, щоб правильно обґрунтувати співвідношення поведінкових актів тих людей, за якими ведеться спостереження розкриття їх словесного спілкування, змісту, міміки та жестів особа, яка здійснює негласну слідчу (розшукову) дію, що закріплена в статті 269 Кримінального процесуального кодексу України повинна проводити психологічну підготовку, в іншому випадку при її відсутності може існувати ризик одержання неправдивих даних відносно поведінки об'єкта спостереження.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний-процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. Дата оновлення: 01.10.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 03.10.2022).
2. Амеліна А.С. Форми використання спеціальних знань у процесі збирання доказів по податкових злочинах. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2018. Т. 29(68), № 3. С. 125–130.
3. Білічак О.А. Негласні слідчі (розшукові) дії: монографія. Київ: Вид-во Національної академії СБ України, 2014. 360 с.
4. Глушков В.О., Скулиш Є.Д. Негласні слідчі (розшукові) дії. Кримінальний процесуальний України. Науково-практичний коментар: у 2 т., Т.1. Харків: Право, 2012. С. 628–694.
5. Іщенко А.В. Використання спеціальних знань у правоохоронній практиці: старі та нові проблеми. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2013. № 3. С. 208.
6. Кудінов С.С. Негласні слідчі (розшукові) дії та використання результатів оперативно-розшукової діяльності в кримінальному провадженні: навчально-практичний посібник. Харків: «Оберіг». 2013. С. 47-48.
7. Лисиченко В.К., Циркаль В.В. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике: Учебное пособие. Киев: КГУ, 2015. 22 с.
8. Романюк Б.В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві: монографія. К.: Національна академія внутрішніх справ України. 2012. 196 с.
9. Шехавцов Р.М. Негласні слідчі (розшукові) дії Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. Київ: Юстініан, 2012. 553-602 с.